

Pyłyp Selihey
Kijów

Науковий жаргон в оцінці мовознавців (до історії питання)

Наукове мовлення не можна віднести до малодосліджених ділянок. Мовознавство практично всіх слов'янських народів має у своєму доробку численні статті й монографії, присвячені лексиці, термінології, граматиці наукових текстів, а також особливостям їх побудови. Проте більшість таких досліджень виконано на матеріалі нормативних, більш-менш завершених у стильовому плані творів. Тим часом у потоці наукової продукції нерідко трапляються тексти, яким властиві багатослів'я, зловживання термінами й запозиченнями, ускладнений лад речення і, як наслідок, мала зрозумілість. Викривлену форму наукового мовлення, що має на меті надати незначним або неновим науковим ідеям видимість важливості й новизни, доцільно називати науковим жаргоном.

На перший погляд науковий жаргон видається чимось випадковим, неістотним і навіть курйозним. Але це тільки тому, що досі його серйозно не досліджували. Те, що проблема незграбного, штучно ускладненого мовлення в науці була й лишається справді актуальною, засвідчують численні відгуки та критичні оцінки вчених різних спеціальностей (немовознавців). Наведемо деякі характерні думки.

Літературознавець Д. С. Лихачов: «У нас часто говорять про те, що наукові праці й підручники пишуть сухою мовою, яка насичена канцелярськими зворотами. Особливо в цьому відношенні “дістається” працям із літературознавства й історії. І здебільшого ці закиди слухні»¹.

Фізико-географ С. В. Калесник: «Чудово усвідомлюючи, що мова наукової статті не може й не повинна бути мовою художнього твору, ми разом із тим мусимо гірко пожалкувати, що в дуже багатьох учених виробився якийсь стандартний, науково-канцелярський стиль, що робить весь виклад сірим і вбогим»².

¹ Д. С. Лихачёв, *Письма о добром*, Москва 2006, с. 62.

² С. В. Калесник, *Проблемы физической географии*, Ленинград, 1984, с. 107.

Медик Д. С. Саркісов: «Чому ми щоразу більше поступаємося «давнім» авторам у яскравості, образності висловлення думок, простоті й красі наукової мови, яка в нас дедалі більше стає штамповано, сухою, сповненою незграбних, вузькофахових термінів, а часом і зовсім незрозумілих фраз?»³.

Літературознавець Б. Клименко: «Дослідники не вважають за потрібне пояснити читачеві, в якому сенсі вони використовують той чи той термін, не дописують фразу до кінця, а абзаци в деяких розвідках можна переставляти в будь-якій послідовності»⁴, «...термінологічна система українського літературознавства існує як певний науковий жаргон без натяку на кодифікацію»⁵.

Ці вислови – критика «взагалі», яка стосується загального стану наукового мововжитку. Разом із тим в історії різних наук під критичний обстріл потрапляли й конкретні вчені, що пропонували на суд колег праці, написані важким, плутаним стилем. Часом це були досить відомі вчені.

Наприклад, американця Т. Парсонса вважають чи не найвпливовішим соціологом ХХ ст. Однак його працям не раз ставили на карб занадто абстрактний виклад, неясну термінологію, повтори, двозначності, надмір дургорядних деталей. П. Сорокін назвав його книгу «Структура соціальної дії» (1937) 817-ю засушеними сторінками⁶. Іншу його книгу «Соціальна система» (1951) різко розкритикував Ч. Міллс. Він закидає Т. Парсонсові, що той не розрізняє рівнів узагальнення, постійно їх плутає, безконечно впроваджує розрізнення понять, хоч це не прояснює, а, навпаки, затемнює суть справи⁷. Дослідницькому методу Т. Парсонса властиві різкий відрив від фактів і фетишизація понять. Його теорія не лише не придатна до практичних досліджень, а й узагалі незрозуміла соціологам. Це «чудовий лабіринт, прикладний саме завдяки блискучій відсутності сенсу»⁸.

Тим-то й мова «Соціальної системи», твердить Ч. Міллс, насправді є ширмою, що приховує злиденність змісту. Він наводить чимало відверто схоластичних, «езотеричних» цитат і стверджує, що зміст 555 сторінок цієї книжки можна викласти простою англійською мовою на 150 сторінках⁹. Скажімо, малозрозумілу тираду Парсонса

³ С. Д. Саркісов, *Очерки истории общей патологии*, Москва, 1993, с. 466.

⁴ Б. Клименко, *Криза термінологічної системи українського літературознавства чи криза наукової свідомості літературознавців?* „Слово і час”, 2001, № 4, с. 11.

⁵ Там само, с. 12.

⁶ А. И. Кравченко, «Социологическое воображение» Р. Миллса „Социологические исследования”, 1994, № 1, с. 118.

⁷ С. W. Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford, 2000, p. 33.

⁸ Ibidem, p. 26.

⁹ Ibidem, p. 31.

Відданість спільним цінностям в мотиваційному плані означає, що діячі зі спільними «почуттями» підтримують ціннісні стандарти, які можна визначити так, що узгодженість із належними очікуваннями трактується як «хороша річ», відносно незалежна від будь-якої інструментальної переваги, що її можна дістати від такої узгодженості, приміром, в ухилянні від негативних санкцій. Більше того, ця відданість спільним цінностям, хоч і відповідає безпосереднім очікуваням потребам діяча, завжди має і певний «моральний» аспект, бо ця узгодженість до певної міри визначає «обов'язки» діяча в ширших системах соціальної дії, в яких він бере участь. Очевидно, що специфічне осердя відповідальності – це колективність, яка заснована на особливій, спільній для її членів ціннісній орієнтації.

Міллс перекладає «людською» мовою так:

Якщо люди поділяють спільні цінності, вони схильні поводитися так, як, за їхніми очікуваннями, поводитимуться інші. Більше того, вони часто вважають таку відповідність благом – навіть тоді, коли здається, що ця відповідність їм не вигідна¹⁰.

Загальний же вирок просто вбивчий: книга Т. Парсонса на 50 % складається з марнослів'я, на 40 % – з азбучних соціологічних істин, решта 10 % – емпірично непідтверджені ідеологеми¹¹. Підкреслимо, що на таку різку критику Міллса спонукали не якісь особисті порахунки, а тривога за майбутнє соціології. Заховані за складною мовою тривіальності й «обскурантистські» поняття він відносив до «бюрократичних прийомів», які стримують соціологічний пошук і знеохочують дослідників вивчати справді назрілі проблеми¹². Як показав Міллс, «темні» наукові тексти вимагають істотного літературного редагування. В особливо складних випадках їх треба допрацьовувати, ба навіть переписувати наново.

Наведені вище міркування й оцінки належать нелінгвістам. Мовознавці ж звернули увагу на явище наукового жаргону порівняно пізно. Найперші згадки, які нам вдалося виявити в українській періодиці, належать кінцю 1920-х – початку 1930-х років.

Відомий стилезнавець М. Гладкий у статті про мову літератури для селян із сумом констатує, що з багатьох науково-популярних публікацій постає «безграмотний сучасний жаргон у всій своїй красі» і що від нього «однаково

¹⁰ Ibidem, p. 30–31.

¹¹ Ibidem, p. 49.

¹² Ibidem, p. 20.

верне й освіченого читача, й малописьменного селянина»¹³. Тим часом читачі просять писати їм мовою Т. Шевченка, тобто писати «просто, щиро, без отих інтелігентських велемудрих підходів і многослівних викрутасів»¹⁴. Причину появи жаргону Гладкий убачав у тому, що «писати книжки для селянства береться всякий нездара, що пробує “пера й чорнила”»¹⁵.

Менш відомий нині мовознавець М. Ладухін теж аналізує причини появи наукового жаргону. На його думку, «за “високо-ученою” мовою часто ховається ідеологічний ворог», який за її допомогою просуває «антимарксистські ідеї в науці»¹⁶. Цей висновок – цілком у дусі часу, адже навіть провідний радянський історик того періоду М. Покровський застерігав: «Бійтеся людей, які говорять незрозумілою мовою. Вони говорять незрозумілою мовою не для того, як чеховський герой, щоб показати свою освіченість, а щоб приховати свою неленінську сутність, – ось для чого це їм потрібно»¹⁷. Під критичний обстріл М. Ладухіна потрапили праці історика П. Клименка, з мовного погляду справді недосконалі. Відзначивши, що чистої науки немає, а є наука класова, і її класове спрямування виявляється у стильових засобах, Ладухін далі пише: «Мова праць П. Клименка є зразком отого “пташиного” кабінетно-вченого язика, що властивий був для старої буржуазно-дворянської науки, як науки класово-аристократичної, схоластичної, – язика, до якого вдавалася консервативна частина “вчених” уже в СРСР, щоб приховати ворожі пролетаріатові погляди, ідеї в своїх “наукових” працях»¹⁸. Насамкінець автор таврує незрозумілу мову як «буржуазну контрабанду в науці»¹⁹, хоч і визнає, що наукова мова не може не бути складнішою, ніж мова художньої літератури чи публіцистики.

Ця голобельна стаття – зразок бруталної політизації, властивої радянському мовознавству 1930-х років. Навряд тепер комусь спаде на думку добачати коріння наукового жаргону в класовій боротьбі. Проте, в публікації Ладухіна було й раціональне зерно. Хоч у науковому тексті, писав він, переважають складнопідрядні речення, це не означає, що в ньому мають панувати розхристаність, розкиданість і безугавне накопичення фраз. Дослідник закликав авторів чіткіше висловлювати зв'язок між думками, відображати їх взаємозалежність, підпорядкованість і послідовність. Не позбавлене підстав

¹³ М. Д. Гладкий, *Справа популяризації наукових знань* „Життя і революція”, 1928, № 8, с. 145, 148.

¹⁴ Там само, с. 144–145.

¹⁵ Там само, с. 152.

¹⁶ М. Є. Ладухін, *Під машкарою “наукової” мови* „Записки Ніженського інституту соціального виховання”, 1932, кн. XII, с. 301, 302.

¹⁷ М. Покровський, *Промова на десятилітті Інституту червоної професури* „Боротьба класів”, 1932, № 1, с. 17.

¹⁸ Там само, с. 301.

¹⁹ Там само, с. 310.

його спостереження, що незрозуміла мова захищає від критики: «Замість визнати зауваження, автор сам стає в позу критика: мене не зрозуміли! треба вміти читати!»²⁰.

В українських мовознавців 1960–1980-х років коли-не-коли проривалися критичні нотки щодо не досить високого мовного й логічного рівня наукових текстів. А. Коваль звертає увагу на «псевдонаукову мовну традицію», яка розквітає пишним цвітом на сторінках окремих спеціальних журналів, наукових праць, дисертацій, дипломних робіт²¹. Навівши приклади, авторка слушно запитує: «Кому потрібне це мовне шаманство? І чи не є воно подекуди засобом прикриття убогості думки і наукової неспроможності авторів?»²². В. Перебийніс, відзначивши прозорість думки як невід’ємну рису наукового стилю, зауважує: «Деякі автори вважають, що писати наукові праці слід якомога заплутаніше, по принципу “чим менше зрозуміло, тим науковіше”. Такий псевдонауковий виклад одержав назву гелертерського, він гостро засуджується вченими і дослідниками наукової літератури і не може бути взірцем чи критерієм для оцінки найзагальніших рис стилю наукового викладу»²³. І. Білодід гудить авторів, які вдаються до професійного жаргону, захаращують літературну мову вузькою термінологією, інколи штучною або й неправильно вжитою. Термінологічне жонгливання, вважає він, зовсім не є ознакою літературної мови²⁴.

Ще більше несхвальних відгуків про науковий жаргон пролунало в ті часи від російських мовознавців. Ось позиція Р. Будагова: «Стиль окремих наших наукових творів, присвячених найрізноманітнішим галузям знання, інколи перетворюється на своєрідний науковий жаргон, що має в розпорядженні лише гранично обмежений набір синтаксичних кліше і настільки ж обмежену лексику»²⁵. В одній зі своїх семіотичних праць О. Лосєв був змушений спеціально попередити читача, що він претендує на ясність і простоту викладу, «якими наші лінгвістичні праці часто зовсім не відзначаються»²⁶. На думку Н. Катагощиної, до наукового жаргону призводять невміле й недоречне вживання чужоземних слів і термінів. Для мови наукових праць і особливо кандидатських дисертацій він абсолютно неприпустимий²⁷. Ф. Філін поясню-

²⁰ Там само, с. 304–305.

²¹ А. П. Коваль, *Культура української мови*, Київ, 1964, с. 41.

²² Там само, с. 42.

²³ В. С. Перебийніс, *Характеристика функціональних стилів У кн.: Сучасна українська літературна мова: Стилістика*, Київ, 1973, с. 563.

²⁴ І. К. Білодід, *Мовознавча наука і школа У кн.: Мовознавство і школа*, Київ, 1981, с. 13.

²⁵ Р. А. Будагов, *Человек и его язык*, Москва, 1976, с. 92.

²⁶ А. Ф. Лосєв, *Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию*, Москва, 1982, с. 93–94.

²⁷ Н. А. Катагощина, *О языке лингвистических диссертаций „Вопросы языкознания”*, 1981, № 6, с. 148.

вав активізацію запозичень психологічними причинами, адже багато авторів-науковців вважають: «Чим іноземніше й незрозуміліше, тим начебто вченіше й цивілізованіше»²⁸. За темнотою думки зручно ховати порожнечу змісту. Звідси закономірна реакція читачів: «Самим лінгвістам до смерті набридли мовознавчі праці, вкрай пересичені іноземною лексикою»²⁹. Щодо надміру запозичень Ф. Березін підмітив парадоксальний факт: деякі лінгвістичні теорії викладено в такому термінологічному «одязі», що вони втрачають будь-який зв'язок з об'єктом дослідження – мовою, яку вони покликані пояснити³⁰.

Якщо на «темність» наукового мовлення нарікає нефахівець (наприклад, письменник), можна припустити, що йому бракує спеціальних знань. Але, як ми бачили, незрозумілість і штучну ускладненість засуджують і самі фахівці – тобто цільова аудиторія, люди, яким адресовано текст. «Чимало філологів, – відзначає Р. Будагов, – засвоїли дивну манеру: писати складно навіть про прості явища й прості факти»³¹. Л. Скворцов сумнівається, що таке ускладнення є природним і що воно справді слугує поглибленню думки (радше – затемнює її)³². Крім того, що науковою термінологією маскують від інших банальність думок, мовець і сам не дуже добре розуміє сенс уживаних ним «мудрих» слів³³.

Стилістична невправність і штучна ускладненість наукових текстів непокоїли не лише радянських мовознавців. Послухаємо думки польських колег. Перелічуючи мовні небезпеки, які турбують інтелігенцію, Анна та Пйотр Вежбицькі поряд із варваризмами, штампами, мовним цинізмом, називають і науковий жаргон³⁴. «Важко погодитися, – пише Т. Скубаланка, – з надмірним „герметизуванням” наукової мови, яке, серед іншого, полягає в застосуванні незрозумілих для пересічно освіченого поляка висловів – для науки малопотрібних і часто легко замінних польськими відповідниками»³⁵. Інші польські дослідники відзначають, що наукові тексти або надто ущільнені, формалізовані, стереотипні, або ж надто розтягнуті, багатослівні, рясніють заплутаними й семантично неясними реченнями. Критично йдеться також про

²⁸ Ф. П. Филин, *Некоторые проблемы функционирования и развития русского языка*, „Вопросы языкознания”, 1975, № 3, с. 47.

²⁹ Там же.

³⁰ Ф. М. Березин, *Советскому языкознанию – 60 лет*, „Вопросы языкознания”, 1977, № 5, с. 18.

³¹ Р. А. Будагов, *Рецензия* [на книгу «Ленинизм и теоретические вопросы языкознания», Москва, 1970, 383 с.] „Вопросы языкознания”, 1971, № 4, с. 106.

³² Л. И. Скворцов, *Сокровищница языковой культуры*, „Русская речь”, 1976, № 4, с. 18.

³³ К. С. Горбачевич, *Нормы современного русского литературного языка*, Москва, 1989, с. 47.

³⁴ A. Wierzbicka, P. Wierzbicki, *Praktyczna stylistyka*, Warszawa, 1970, s. 34.

³⁵ T. Skubalanka, *Język współczesnej polskiej literatury naukowej*. W ks.: *Język polski: Poprawność – piękno – ochrona*, Bydgoszcz, 1969, s. 37.

«творення непотрібних, часто формально неправильних неологізмів, застосування штучно створеної метафорики, надужиття іноземними та рідковживаними термінами»³⁶. На думку В. Дорошевського, псевдонауковий стиль збільшує відстань між «утаємниченим» автором і читачем. Незрозумілість тексту викликає повагу й «підв'язує язика» критикам. Адже як міркує критик? Що мав автор на увазі невідомо, але якщо виявиться, що йдеться про розумні речі, потім можна осоромитися³⁷.

Проблемам ясності й читальності польських наукових текстів присвятив спеціальну монографію С. Гайда. Про коріння наукового жаргону він пише: «Жаргон розвивається як своєрідна реакція на науковість, ученість та офіційність. Причини його появи... – у бажанні відмежуватися, у груповій солідарності й у психологічному впливові на новачків у певній професії»³⁸. Жаргон виникає й через те, що вчені наслідують не найкращі зразки наукового викладу³⁹.

В іншій праці Гайда відзначає стильові впливи інших мов. Відхилення від теми, заплутаність, ясність *ad rem*, велика вага термінів і засобів логічного зв'язку, ускладнений синтаксис – усі ці риси в польську наукову мову привніс, починаючи з XIX ст., тевтонський інтелектуально-комунікативний стиль. Натомість із другої половини XX ст. посилюється вплив саксонського (англо-американського) стилю з дещо відмінними прагматичними настановами: лінійність (послідовність) викладу, ясність *ad hominem*, діалогічність, взаємодія з читачем⁴⁰.

Із розвідок західноєвропейських учених на згадку заслуговує книга відомого французького філолога Р. Етьємбля «Науковий жаргон»⁴¹. У ній неясність і незрозумілість поставлено на карб науковцям як серйозна вада їхніх теорій чи методу досліджень. Головне джерело незрозумілостей – надуживання термінами з давньогрецьким і англійським корінням. У своїй попередній резонансній книзі «Чи розмовляєте ви франгліійською?»⁴², присвяченій нищівному впливові англійської мови на французьку, Р. Етьємбль доводив, що французько-англійський суржик псує всі реєстри культурного життя французів. Тепер він розвиває цю тезу на матеріалі наукової «франгліійської» мови, різко кри-

³⁶ J. Biniewicz, A. Starzec, *Styl naukowy*. W ks.: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, Opole, 1995, s. 409.

³⁷ W. Doroszewski, *Wśród słów, wrażeń i myśli: Refleksje o języku polskim*, Warszawa, 1966, s. 187–188.

³⁸ St. Gajda, *Współczesna polszczyzna naukowa – język czy żargon?*, Opole, 1990, s. 50.

³⁹ Ibidem, s. 113.

⁴⁰ St. Gajda, *Język nauk humanistycznych* W ks.: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Kraków, 1999, p. 21.

⁴¹ P. Étiemble, *Au secours, Athéna! Le jargon des sciences*, Paris, 1996.

⁴² P. Étiemble, *Parlez-vous françlais?*, Paris, 1964.

тикуючи малозрозумілу мову ботаніків, географів, ґрунтознавців, соціологів, фізиків. Лікарям, пише Етьємбль, самим треба лікуватися від своєї грекоманії та франгліїської епідемії⁴³. Засилля грецьких та англо-саксонських елементів у термінології названо «тріумфом на трупі французької мови»⁴⁴. Учені дуже вправно вигадують мовні дотепи й каламбури, але коли треба створити серйозне слово, ця вправність кудись зникає, французька їм здається мертво-стерильною⁴⁵. Тим часом до більшості англіцизмів неважко знайти питомі відповідники. Взірцем є французька математична термінологія – народнорозмовна за походженням, а тому прозора.

Для Етьємбля ця проблема не так лінгвістична, як загальнополітична. Масований вплив англійської наукової мови на французьку, як і взагалі перехід на англійську в науковій сфері, засвідчує, пише він, нашу вірність сюзерену, ми наче визнаємо наш політичний і військовий васалітет⁴⁶. Орієнтиром для розбудови термінології має бути загальнонародна мова⁴⁷, всі без винятку англо-американські терміни Етьємбль закликає перекладати⁴⁸. Прикметно, що його ідеї здобули широку підтримку, а згодом були закріплені законодавчо й утілені в мовній політиці Франції.

Про науковий жаргон інколи йдеться в рецензіях. Ось майже курйозний випадок, коли низьку культуру мови закидають авторіві праці про культуру мови:

Великою вадою статті І. І. Ковтунової є її важкий, химерно-вчений виклад. Окремі місця просто потребують перекладу російською мовою. Усе це, звісно, неприпустимо в збірнику, присвяченому культурі мови. Наприклад: “Таким чином, речення, які є синонімами в межах нульової модальності, втрачають цю властивість при спробі їх перенесення в інший модальний план, що виявляється неможливим через те, що однокленне речення цілком переходить в інший модальний план, а в двочленному – лише його наслідкова частина”⁴⁹.

Але пряма критика є радше винятком, бо в рецензіях частіше згадують «окремі мовно-стилістичні шерехатості», а не жаргон. І це зрозуміло, адже щоб зі знанням справи написати рецензію на науково-жаргонну працю, її треба зрозуміти. А це важко, бо така праця на зрозуміння особливо й не розрахо-

⁴³ P. Étienne, *Au secours, Athéna...*, p. 41.

⁴⁴ Ibidem, p. 34.

⁴⁵ Ibidem, p. 44.

⁴⁶ Ibidem, p. 61.

⁴⁷ Ibidem, p. 86.

⁴⁸ Ibidem, p. 119.

⁴⁹ А. И. Ефимов, Рецензия на кн.: *Вопросы культуры речи: Сб. статей* (Москва, 1955), „Вопросы языкознания”, 1956, № 1, с. 120.

вана. Тому, хоч як дивно, на науковий жаргон більше натякають... у позитивних рецензіях. Коли на сірому тлі стилістично незграбних текстів раптом з'являється праця, написана добірною, ясною, вишуканою мовою, рецензенти це спеціально відзначають як її велике достоїнство. Так, Г. Лімінг у відгуку на вихід «Історичної фонології української мови» Ю. Шевельова, пише, що «викладові притаманна кришталева ясність, а мова тішить тим, що не обтяжена непотрібним жаргоном».

Ще кілька уривків із рецензій на мовознавчі праці:

Можна погоджуватися чи не погоджуватися з позицією автора з того чи іншого питання, але саме формулювання проблеми й погляд, викладений у книзі, ... скрізь подані гранично чітко, без модного в наші дні жонгливання мудрованою термінологією⁵⁰.

Незважаючи на складність теми, мова її викладу в рецензованій праці заслуговує всілякого схвалення. Автор зумів про дуже складні речі глибокої праслов'янщини розповісти *доступно*, зрозуміло, без зайвих ускладнень і вичурної “ученості”⁵¹.

До безперечно позитивних рис монографії належить те, що при всій своїй науковості її написано прозорою, ясною і доступною для розуміння мовою, що дає змогу зрозуміти розглянуті в ній складні питання будь-якій освіченій людині, а не лише мовознавцям чи вченим, представникам гуманітарних наук. Автор не намагається “налякати” нас ускладненою спеціальною термінологією або викликати здивування своєю “вченістю”, а навпаки, прагне викласти все гранично просто й дохідливо⁵².

Книжки такої якості й такої глибини з'являються рідко. І при тому ясна, прозора мова, чіткий виклад без термінологічних вихилясів, залізна логіка роблять цю цінну працю приступною широкому колу читачів⁵³.

Стильову досконалість особливо цінують у науково-навчальній літературі. У відгуку на підручник М. Кочергана рецензент із приємністю констатує відсутність у книзі «сухого академізму, який з невідомих причин вважається ознакою “науковості”»⁵⁴. Колись в одній із праць В. Русанівський слушно

⁵⁰ Ю. В. Откупщиков, Рецензия на кн.: Савченко А. И. *Сравнительная грамматика индоевропейских языков* (Москва, 1974), „Вопр. языкознания”, 1976, № 5, с. 167.

⁵¹ С. П. Бевзенко, *Рецензія на монографію В. Г. Склярєнка «Праслов'янська акцентологія»* (Київ, 1998), Архів В. Г. Склярєнка.

⁵² Н. І. Тоцька, *Рецензія на монографію О. Б. Ткаченка «Українська мова і мовне життя світу»* (Київ, 2004), Архів О. Б. Ткаченка.

⁵³ Ю. О. Карпенко, *Рецензія на кн.: Склярєнка В. Г. Русь і варяги*, (Київ, 2006), „Мовознавство”, 2007, № 2, с. 86.

⁵⁴ Ф. Бацевич, *Рецензія на кн.: Кочерган М. П. Загальне мовознавство* (Київ, 1999), „Мовознавство”, 2000, № 2–3, с. 77.

нарікав: «Мова деяких підручників з математики, фізики та навіть гуманітарних предметів, суха, переобтяжена наукоподібною термінологією, що аж ніяк не сприяє вихованню як інтересу до самого предмету, так і до засобу його викладу»⁵⁵. Згодом він сам став автором підручника, мову якого поціновано як одне з «найбільших досягнень не тільки автора, а й українського історичного мовознавства в цілому. Написаний вишуканим науковим стилем, підручник разом з тим вирізняється живою, образною мовою, багатим синтаксисом...»⁵⁶.

Посилена увага до мови й стилю рецензованих праць – не випадкова. Це ще один сигнал, що відповідна проблема стоїть досить-таки гостро.

В останні роки згадки про негаразди в науковому стилі засвідчують, що українські мовознавці, хоч і не вдаються до спеціальних розвідок, але вже й не обмежуються лише принагідними спостереженнями, а прагнуть уловити загальні тенденції, виявити причини й підбити попередні підсумки. «Наукові тексти останніх 25–30 років, – пише Н. Зелінська, – засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-друге, паразитуючий на цьому тлі так званий вербально-термінологічний снобізм – свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі»⁵⁷. К. Тищенко поміж характерних вад мовознавчих публікацій указує на їхню несумлінність, яка виявляється, зокрема, в логічній неузгодженості, мовній кострубатості, недбалих і неточних формулюваннях, прогалинах у мовній та загальній культурі дослідника⁵⁸. С. Єрмоленко в невеликій енциклопедичній статті про науковий стиль визнала за потрібне спеціально зазначити, що його «часом звинувачують у надмірній книжності, штучності, вважають його вигаданим жаргоном, далеким від природної мови спілкування»⁵⁹. В іншому місці вона стверджує: «За книжністю, звичайно притаманною науковому стилю, часом приховується наукоподібний виклад, коли вибирається ускладнена претензійна форма для передачі простого змісту»⁶⁰. Наукова термінологія, вважає Ю. Карпенко, зараз швидко змінюється, «іноді трансформуючи науковий текст, незалежно від його евристичної цінності, з української мови на пташину... Якби наукові праці О. Потебні подати сучасною лінгвістичною термінологією,

⁵⁵ В. М. Русанівський, *Мова в нашому житті*, Київ, 1989, с. 105.

⁵⁶ Г. П. Півторак, *Рецензія на кн.: Русанівський В. М. Історія української літературної мови* (Київ, 2001), „Мовознавство, 2006, № 2–3, с. 193.

⁵⁷ Н. В. Зелінська, *Який він, науковий стиль?* „Культура слова”, вип. 38, 1990, с. 13.

⁵⁸ К. М. Тищенко, *Метатеорія мовознавства*, Київ, 2000, с. 74.

⁵⁹ С. Я. Єрмоленко, *Науковий стиль*, Українська мова: Енциклопедія, Київ, 2007, с. 421.

⁶⁰ С. Я. Єрмоленко, *Книжна мова*, Українська мова: Енциклопедія, Київ, 2007, с. 266.

вони від цього не збагатилися б, а неповторність свого стилю, красу задуму втратили б»⁶¹.

Безперечним кроком уперед у досліджуванні стильових вад наукових текстів є недавно випущений збірник черкаських мовознавців⁶². Щоправда, предметом їхнього критичного аналізу стали не власне наукові твори, а роботи студентів – курсові, дипломні, магістерські. Утім, виявлені в цих роботах мовні вади типові для багатьох наукових текстів, просто в студентських роботах вони проступають більш випукло.

Так, Н. Руденко серед типових синтактичних помилок називає невідповідність синтаксичних конструкцій науковому стилю, порушення логічності викладу, неузгодженість частин речення, неправильне вживання однорідних членів речення, багатослів'я, недоречне нагромадження підрядних конструкцій, незв'язність викладу. Причини цих помилок – брак мовних знань, невміння послуговуватися мовними засобами, нерозвиненість логічного мислення, невміння висловлюватися зв'язно, зрозуміло, без нагромадження зайвих слів і конструкцій⁶³. Дається взнаки нестача мовної практики, що розвиває комунікативні здібності. Тим-то черкаські викладачі пропонують студентам спеціальні завдання: відредагувати науковий текст, знайти й усунути помилки в ньому.

Наведений вище огляд критичних міркувань і відгуків про науковий жаргон не є вичерпним. Їх можна було б наводити ще і ще. Але потреби в цьому немає: цитати переважно типові, збільшення їх кількості не збагатить виклад істотно новим змістом.

Як видно з огляду, в поле уваги мовознавців проблема наукового жаргону потрапляє порівняно пізно – починаючи із середини ХХ ст. Найчастіше дослідники відзначали штучність, сірість, стилістичне вбозтво науково-жаргонних текстів. Таке враження виникає через зловживання термінами й запозиченнями, надмір задовгих речень, синтаксично заплутаний, канцелярський виклад. Для читача ці тексти малозрозумілі, а то й зовсім неясні. Часом і сам автор не дуже добре розуміє написане. Разом із тим науковий жаргон створює оманливе враження глибокої науковості, чогось важливого й серйозного. По суті, він є способом видати загальники, банальності за щось нове й оригінальне, замаскувати нісенітницю, бідність думки, творчу неспроможність, а також убезпечитися від критики чи домогтися незаслуженого авторитету.

Критичні зауваги, як ми бачили, непоодинокі й навіть масові. Їх огляд з усією певністю засвідчив, що *поширеність наукового жаргону не залежить*

⁶¹ Ю. О. Карпенко, *До проблеми футурологічної лінгвістики* „Мовознавство”, 2004, № 4, с. 11.

⁶² *Типологія помилок у науковому тексті: Зб. наук. пр.*, Черкаси, 2011, 119 с.

⁶³ Н. П. Руденко, *Типи синтаксичних помилок у науковому тексті*, У кн.: *Типологія помилок у науковому тексті: Зб. наук. пр.*, Черкаси, 2011, с. 37–42.

від стану мови й культури в кожному конкретному епоху, а є тотальною – й за часом, й за країнами, й за науками. Один із героїв С. Лема стверджує: «Всяку науку завжди супроводить якась псевдонаука»⁶⁴. Щось подібне можна було б сказати й про науковий жаргон: схоже, він зароджується разом із науковим стилем і є його невідступним супутником.

Попри очевидну небезпечність жаргону для наукової комунікації й суспільного престижу науки, він і досі не ставав предметом поглиблених лінгвістичних розвідок – ні в Україні, ні за кордоном. Адже більшість авторів вивчають науковий стиль радше в термінологічному, ніж у стилістичному чи культуромовному аспектах. Дотеперішні дослідження наукових текстів загалом не мали критичного характеру. Складається враження, що раніше ця тема була в нашій стилістиці якщо не закритою, то принаймні якоюсь «несолідною» чи «не рекомендованою». За небажанням вивчати мову науки під критичним кутом зору відчувалося прагнення не виносити сміття з хати.

Навіть сьогодні, коли мовознавці почуваються вільніше у виборі тем для досліджень, далі простих констатацій проблеми справа не посувається. Науковий жаргон згадують абстрактно, в загальних рисах, як щось таке, що цілком зрозуміле й не потребує дальшого вивчення. Але чи можна так просто відмахнутися й сказати: це явище неістотне, другорядне, а тому спеціальних розвідок не потребує? Напевно, ні. Якщо представники інших наук ще можуть обмежитися принагідними заувагами, то професійний обов'язок мовознавців – дослідити науковий жаргон поглиблено й системно. Це означає: 1) виділити його головні риси; 2) дати їм стилістичну характеристику; 3) встановити критерії розмежування наукового жаргону й нормативного наукового мовлення; 4) виявити причини появи наукового жаргону; 5) розробити рекомендації, як з ним боротися. Одне слово, описати науковий жаргон як цілісне мовне явище, з'ясувати його стильову природу, дати йому об'єктивну оцінку.

Потреба в такій розвідці для оздоровлення писемного наукового мовлення очевидна. Через слабку дослідженість наукового жаргону важко пояснити авторам-науковцям, як його уникати. З тієї ж причини літредактори й рецензенти наукових текстів не мають змоги аргументовано йому протистояти. Адже для цього треба знати, з чим саме боротися, що вважати помилками й відхиленнями, як їх слід виправляти. Не менш важливо сформулювати в мовній свідомості вчених непримиренне ставлення до наукового жаргону – таке ж, як і до інших мовностилістичних аномалій (суржику, канцеляриту, новомови тощо).

---

⁶⁴ С. Лем, *Соляріс; Едем: Романи*, Київ, 1987, с. 69.

SUMMARY

Academese in Assessment of Linguists (on the Background)

The paper explores critical appraisals of obscure academic discourse, given by linguists of various times and nations. Researchers often mention misuse of terms and loanwords, excess of too long sentences, vagueness and poverty of style. Their appraisals testify that academese is really pending problem for academic communication.